

Pregledni rad
UDK 321.01:321.7
Primljeno: 29.08.2014.
Odobreno: 30.09.2014.

Ivana Damnjanović,
Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, Srbija

TEHNOKRATIJA, MERITOKRATIJA, DEMOKRATIJA: SUPROTSTAVLJENE ILI KOMPLEMENTARNE PARADIGME*

Apstrakt

Konceptualizacija tehnokratije, meritokratije i demokratije u društvenim, a pre svega političkim naukama, ima nekoliko zajedničkih karakteristika. Pre svega, sva tri termina se vezuju za još uvek, a možda i suštinski, sporne pojmove, te nema naučnog konsenzusa oko njihovih definicija. Zatim, u naučnom diskursu o njima veoma je vidljiv raskorak između normativnog i stvarnog, odnosno, između deskriptivnog i preskriptivnog pristupa, iz čega proizilazi i njihovo često interpretiranje u ideološkom ključu. Cilj ovog rada je da na sistematičan način prezentuje stavove o tehnokratiji, meritokratiji i demokratiji prisutne u savremenoj političkoj i društvenoj teoriji, te da analizira međusobni odnos ovih koncepata i odgovori na pitanje da li se oni mogu smatrati suprotstavljenim ili pak komplementarnim paradigrama.

Ključne reči: demokratija, tehnokratija, meritokratija, politička teorija, političke nauke

POJMOVI TEHNOKRATIJE, MERITOKRATIJE I DEMOKRATIJE

Prva upadljiva sličnost između koncepata tehnokratije, meritokratije i demokratije ogleda se u tome što se nijedan od njih ne može smatrati neproblematičnim. Naprotiv, o svakom se može argumentovano govoriti kao o spornom, možda čak suštinski spornom, pojmu.¹ Ni u jednom slučaju, etimološka definicija nije dovolj-

* Rad je nastao u okviru naučno-istraživačkog projekta Univerziteta u Beogradu – Fakulteta političkih nauka, *Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu*, (evidencioni broj: 179076), koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije

¹ Vidi W. B. Gallie, „Essentially Contested Concepts“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, Vol. 56 (1955 - 1956), pp. 167-198

na, a vrlo često uobičajeno značenje odudara od namera tvoraca samog termina. Takođe, donekle je paradoksalno da se u literaturi kao izvorišta ovih koncepcija navode najčešće antički uzori, pre svega Platonova *Država*, iako je reč o izrazito modernim fenomenima.

Uprkos velikom broju naučnih radova na temu tehokratije, meritokratije i demokratije, sadržaj i obim ovih pojmova u društvenim naukama nije konačno utvrđen. Njihovo značenje i upotreba u svakodnevnoj komunikaciji su izgleda u velikoj meri intuitivni. Ovi pojmovi, dakle, spadaju u red onih za koje će svako reći da razume šta označavaju, li će ih teško artikulisano i potpuno definisati. To ne znači da pokušaja njihovog definisanja u nauci nije bilo, naprotiv. Delimično zbog neusaglašenosti mnogobrojnih definicija, a delimično zahvaljujući drugim faktorima (poput složenosti ili mnogobrojnosti pojavnih oblika samih fenomena o kojima je reč) mnogi problemi su ostali otvoreni, a mnoga pitanja bez za nauku prihvatljivog odgovora.

Kada je reč o tehokratiji i meritokratiji, iako njihova etimološka definicija sugeriše da su u pitanju oblici vladavine (koji zapravo označavaju titulara vlasti – po analogiji sa demokratijom, aristokratijom, plutokratijom i slično), ovakva značenja su u nauci danas uglavnom odbačena kao neodgovarajuća, ili, u najmanju ruku, nedovoljna.

Pojam tehokratije

Reč *tehokratija* je složenica od grčkih reči *tehnikos* /veštak/ i *kratein* /vladati/. Doslovno, ona bi trebalo da označava vladavinu tehničara.² Izgleda da je termin prvi put upotrebio 1919. Vilijam Smit, baš u ovom, doslovnom značenju. On se naime, zalagao za uspostavljanje novog sistema vladavine u kome bi stručnjaci bili odgovorni za donošenje i realizaciju svih ključnih političkih i ekonomskih odluka.³ Koreni tehnokratskih ideja se mogu pratiti daleko u prošlost, po nekim autorima čak do Platona i njegove koncepcije *filozofa kraljeva*.⁴ Ipak, u literaturi je uglavnom opšteprihvaćeno shvatanje da se izvor tehokratije nalazi u idejama Sen

² Ljubomir Tadić, *Politikološki leksikon*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str. 210

³ Miguel Angel Centeno, *The new Leviathan: The dynamics and limits of technocracy*, Theory and Society 22, 1993, str. 331

⁴ isto, str. 309

Simona, tačnije njegovoj tezi da “vladavinu nad ljudima treba zameniti upravljanjem stvarima”.⁵

Činjenica je, međutim, da se fenomen koji najčešće označavamo terminom *tehnokratija* pojavljuje mnogo kasnije, u eri ubrzane ekspanzije nauke i tehnologije. Zbog toga je nemoguće njeno adekvatno proučavanje bez uzimanja u obzir uslova u kojima nastaje i razvija se. Savremena tehnokratija je opredeljena dvostruko: naučnim i društvenim uslovima. Ona je zakonita, nužna posledica dinamičnog razvoja društva,⁶ i jedna od osobina društvenih odnosa prelazne epohe.⁷ Zbog toga su sva savremena društva u manjoj ili većoj meri podložna razvoju tehnokratskih struktura.

Analiza novije naučne literature navodi na zaključak da u savremenoj sociološkoj (i politikološkoj) misli postoje tri osnovna shvatanja tehnokratije:

- 1) tehnokratija kao društveni poredak zasnovan na vladavini stručnjaka
- 2) tehnokratija kao poseban društveni sloj
- 3) tehnokratija kao oblik (ili osobina) društvene svesti.

Prvo shvatanje se zasniva pre svega na izvornom značenju reči *tehnokratija*. Iako nije sporno da stručnjaci igraju veliku ulogu u rukovođenju savremenim društvima, pitanje njihove dominacije nad političkim elitama ostaje otvoreno. O ovom problemu postoje različita mišljenja, od toga da “rešavanje tehničkih problema” ustupa mesto “predstavljanju interesa”⁸ do toga da se tehnokratske elite po preuzimanju vlasti neizbežno politiziraju i gube svoja specifično tehnokratska svojstva.⁹

Shvatanje o tehnokratiji kao posebnom društvenom sloju je možda najrasprostranjenije među teoretičarima. Ono u principu nije nekompatibilno sa prvim shvatanjem, ali donekle precizira sadržaj i obim pojma tehnokratije. Ključni problemi u ovom slučaju su kriterijumi za pripadnost ovom sloju (obrazovanje, funkcija...), kao i određenje njegove prirode (da li je reč o klasi, grupi, ili nekom drugom obliku društvenog organizovanja). Postavlja se i veoma značajno pitanje preciznog

⁵ Mihajlo Pešić, *Sociologija*, Institut za političke studije, Beograd, 1999, str. 121

⁶ Vladan Četković, *Tehnokratska ideologija*, Ekspert pres, Beograd, 1981, str. 27-30

⁷ isto, str. 13-15

⁸ Miguel Angel Centeno, *The new Leviathan: The dynamics and limits of technocracy*, Theory and Society 22, 1993, str. 310

⁹ Na primer u Jean Meynaud, *Technocracy*, Faber and Faber, London, 1968.

razlikovanja tehokratije od drugih, sličnih društvenih slojeva poput menadžera, “belih okovratnika” i, naročito, birokratije.

Poimanje tehokratije kao oblika društvene svesti temelji se pre svega na činjenici da “ Veliki deo svetskog javnog mnjenja smatra da bi se u društvu mnoge stvari bolje rešavale ako bi se upravljanje javnim poslovima poverilo tehokratima – stručnjacima.”¹⁰

Iako svako od navedenih shvatanja ima iza sebe određene argumente, čini se da svako od njih opisuje samo pojedine aspekte ovog složenog fenomena, i da se samo njihovim kombinovanjem može doći do potpunog određenja tehokratije. Pojam meritokratije

Teorijski koreni razmatranja o meritokratiji se mogu pratiti još do klasično-liberalnog shvatanja o jednakosti u šansama kao meri društvene jednakosti. Ukidanje privilegija zasnovanih na pravima po rođenju i uspostavljanje društvene hijerarhije zasnovane na sposobnostima jedan je od osnovnih zahteva liberalizma. Ne čudi, zbog toga, što je koncept meritokratije najrazvijeniji upravo u onim zemljama koje su, bar načelno, najbliže tradicijama klasičnog liberalizma: Velikoj Britaniji i SAD. Samu reč *meritokratija* /engl. *merit* – zasluga; grč. *kratein* – vladavina) izmislio je Majkl Jang, koji je 1958. napisao roman *Uspon meritokratije*.

Iako se u literaturi ponekad određuje kao verovanje da vladari treba da budu izabrani zbog svojih nadmoćnih sposobnosti a ne zbog bogatstva ili rođenja, ili kao elita izabrana na osnovu sposobnosti, pri čemu se manje ili više naglašava element *vladavine*, preovlađuju definicije koje meritokratiju određuju kao društveni sistem ili sistem društvene stratifikacije. Tako Loson i Gerod definišu pojam meritokratije na sledeći način: “Društveni sistem u kome su nagrade i profesionalne pozicije raspoređeni pravedno na osnovu zasluga, a ne činilaca kao što su klasa, pol, etnička grupa ili bogatstvo.”¹¹ U ovakvim definicijama pojam *zasluga* najčešće podrazumeva kombinaciju inteligencije i uloženog truda.

Većina pobornika meritokratije deli određene empirijske pretpostavke. Prvo, oni pretpostavljaju da je za različite poslove potreban različit sklop ljudskih sposobnosti i različitih osobina ličnosti. Drugo, pretpostavljaju da su ljudi različiti po

10 Vladan Četković, *Birokratija i tehokratija*, Institut za političke studije, Beograd, 1973, str. 35

11 Tony Lawson, Joan Garrod (eds.), *Dictionary of Sociology*, Routledge, London/New York, str. 151

konstelacijama sposobnosti i ličnih osobina koje poseduju, tj. da ljudi imaju različite veštine, i različit kapacitet za razvoj određenih veština.¹²

Ovakav koncept meritokratije zasniva se u velikoj meri na postavkama funkcionalističke teorije društvene stratifikacije, koja tvrdi da različite društvene uloge moraju biti različito nagrađene (ovde se pre svega ima u vidu materijalno nagrađivanje), jer inače niko ne bi želeo da radi određene vrste poslova. S obzirom da meritokratija ima smisla samo u konkurentskim sistemima, selekcija prema zaslugama se najčešće vezuje za uspeh u formalnom obrazovanju.

Iako se i počeci ideje meritokratije (u smislu selekcije prema sposobnostima) verovatno (i u ovom slučaju) mogu pratiti unazad do Platonove *Države*, ovaj koncept je izrazito moderan, i vezuje se uglavnom za savremena, razvijena društva. Prema Džonu Goldtorpu, “teoriju o meritokratiji zasnovanoj na obrazovanju su razvili uglavnom američki sociolozi poput Danijela Bela, tokom 1960-tih i 1970-tih godina. Odmah potom, ova teorija je stekla široku prihvaćenost i uticaj među naučnicima, političkim stručnjacima i političarima. U većini modernih društava ona se sada smatra opštepoznatom i opšteprihvaćenom.”¹³

Svoju renesansu ovaj koncept doživljava 1980-tih sa usponom ideja “nove desnice” u politici, oličenim u vladama Margaret Tačer i Ronalda Regana. U ovom periodu se naročito u Velikoj Britaniji u naučnim krugovima otvara debata o značenju i značaju meritokratije, a jedan od glavnih zastupnika pro-meritokratskih ideja postaje Zonders. On meritokratijom naziva društvo koje se zasniva na jednakosti mogućnosti (tip jednakosti koji omogućava ljudima jednake izgleda da postanu nejednaki). Iako, za razliku od funkcionalista, ne smatra da su sistemi društvene stratifikacije zasnovani na ekonomskim razlikama neizbežni, Zonders tvrdi da su oni poželjni. Pojedinci se takmiče, i oni sa više zasluga postižu bolje rezultate, pri čemu on zasluge određuje kao sposobnost da se radi više ili posedovanje atributa ili karakteristika koje se vrednuju u društvu.¹⁴

Pojam demokratije

Pojam demokratije je od spomenuta tri najviše i najdirektnije vezan za sferu politike, i makar samo zbog toga neizbežno najkontroverzniji. Rano uočena nedovoljnost etimološke definicije, duga istorija upotrebe termina i različitim kontekstima

¹² Prema: Norman Daniels, *Merit and Meritocracy*, Philosophy and Public Affairs, Vol. 7, No. 3 (Spring, 1978), str. 208

¹³ John Goldthorpe, *The myth of education-based meritocracy*, New Economy, 2003.

¹⁴ Michael Haralambos/Martin Holborn, *Sociologija*, Golden marketing, Zagreb, 2002, str. 31

i kompleksnost samog fenomena neki su od uzroka koji su dalje doprineli pojmovnoj konfuziji i nepostojanju konsenzusa među naučnicima o definiciji demokratije. Pored izuzetno duge istorije upotrebe samog termina, koji je prvi put zabeležen još kod Herodota, određenje demokratije komplikuje i činjenica da različiti autori koriste ovaj izraz da označe politički ideal, ali, najčešće, tip političkog poretka. Takođe, problem je u različitim vrednosnim određenjima demokratije koja često zamagljuje činjenice i dovode u pitanje naučnu objektivnost. Definisanje demokratije je dodatno otežano time što neki autori smatraju da se ne može govoriti o demokratiji kao jedinstvenom konceptu, već samo o različitim vrstama demokratije, pri čemu svaka od njih zahteva posebnu definiciju.¹⁵

Ostavljajući ove kontroverze po strani i imajući u vidu glavnu temu ovog rada, zadovoljićemo se konstatacijom da u savremenoj politikologiji preovlađuje *proceduralno* ili *minimalno* određenje demokratije. Ono se pre svega oslanja na Šumpeterovo viđenje po kome je demokratija “onaj ustavni način da se dođe do političkih odluka pomoću kojeg pojedinci dobijaju ovlašćenje da donose odluke putem konkurentne borbe za sticanje glasova u narodu.”¹⁶ Upravo na ovom tragu je i jedna od najšire prihvaćenih definicija, Dalova, koja o demokratiji govore kao o načinu donošenja kolektivno obavezujućih odluka uz poštovanje principa što šire uključenosti demosa, slobode informisanja itd. Konkretno, Dal razlikuje *demokratski proces*, kao metod donošenja kolektivno obavezujućih odluka koji je moguće primeniti u bilo kojoj zajednici. Kada se prebaci na teren političkih poredaka, poštovanje ovog procesa se ogleda pre svega u prisustvu određenih institucija, kao što su biranje funkcionera; slobodni i poštteni izbori; opšte pravo glasa; pravo na kandidovanje za funkciju; sloboda izražavanja; alternativne informacije; autonomija udruživanja.¹⁷

IZMEĐU NORMATIVNOG I STVARNOG

Uprkos težnji da se konstituišu po ugledu na prirodne nauke i eliminišu iz svojih teorija sve vrednosne sudove, mnogi pojmovi društvenih nauka još uvek se, implicitno ili eksplicitno kreću između normativnog i stvarnog. Ovaj raskorak vidljiv je slučaju svakog od tri istraživana fenomena. Teoretičari se, u svakom od ovih slučajeva, dele na one koji smatraju da svojim definicijama opisuju stvarno stanje stvari (deskriptivne definicije), i one čije su definicije usmerene na poželjno stanje

¹⁵ Šire o problemima definisanja demokratije videti u Ivana Damnjanović, *Demokratizacija: mogućnosti i ograničenja*, Nauka i društvo, Beograd, 2012, str. 28-53

¹⁶ Jozef Šumpeter, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Kultura, Beograd, 1960, str. 380-381

¹⁷ Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999, str. 308

(preskriptive definicije). To nužno otvara debatu koja je normativnog karaktera, i u kojoj se, logično, izdvajaju pitanja poput sledećih:

da li su tehnokratija/meritokratija/demokratija sistemi kojima treba težiti?
u kojoj meri su se stvarno postojeća društva približila ovim sistemima?
kakvi su mogući pravci budućeg razvoja?

Normativni prizvuk reči tehnokratija, meritokratija i demokratija ne iscrpljuje se samo u nauci. Naprotiv, on je veoma prisutan u svakodnevnoj, političkoj, pa i umetničkoj raspravi o ovim fenomenima. Identifikovanje demokratije sa svim pozitivnim u jednom društvu ili čak civilizaciji proizvodi veoma realne političke posledice u savremenom svetu. Sa druge strane, umetnost, pre svega književnost, koristi nedorečenost nauke, naročito kada su u pitanju posledice društvenog razvoja da pruži svoju interpretaciju društvenih tokova. Podsetimo se, termin meritokratija proizašao je iz jedne distopije, a izopačenja demokratije i tehnologija (i tehnokrate) koji su se otrgli kontroli tema su mnogih sličnih dela.

Sa druge strane, upravo normativni pristup definisanju ovih kategorija doveo je do toga da se sva tri koncepta se povremeno poistovećuju sa ideološkim maticama usmerenim na mobilizaciju političkog delovanja i uobličavanje društvene stvarnosti.

Kada je reč o odnosu tehnokratije i ideologije, ugao iz kojeg se pristupa ovom problemu u mnogome zavisi od određenja pojma tehnokratije. Ukoliko se tehnokratija odredi kao posebna društvena grupa ili sloj, postavlja se pitanje da li pripadnici te grupe dele neke zajedničke stavove koji bi se mogli nazvati ideološkim, i kakvi su to stavovi. Nasuprot tome, ako se tehnokratija shvati kao osobina društvene svesti, ili u najširem smislu, kao ukupan naučni, tehnički i društveni progres, postavlja se pitanje kakav je njen odnos prema ideologiji i da li ona sama pokazuje neke karakteristike ideologije.¹⁸

Postojanje društvene grupe (ili, čak, klase) koja se može odrediti kao tehnokratska nameće pitanje da li postoji posebna ideologija koja povezuje njene pripadnike. Mišljenja teoretičara su podeljena. Tako je Gurvič smatrao da su "tehnobirokratske strukture postale svesne svoje moći, društvenog prestiža, i da se već razvija 'tehnokratsko učenje' iz kojega će nužno nastati jedna nova tehnokratska ideologija

¹⁸ Očigledno, za prvi slučaj je značajnije određenje ideologije kao svesti određene društvene grupe, a za drugi određenje ideologije kao iskrivljene svesti. (videti šire o ovome u Radoslav Ratković, *Politika: teorija, ideologija, stvarnost*, Čigoja štampa/FPN, Beograd, 2009, str. 159 i dalje)

koja, postaje ‘sve vidljivija i borbenija’¹⁹. Sa druge strane, neki autori tvrde da je teško definisati ideologiju tehnokratije, jer tehnokrate, kao zatočnici nauke, iskazuju izrazito negativan stav prema ideologiji. Senteno smatra da tehnokrate dele mentalitet ili saznavni okvir, a ne ideologiju,²⁰ a Gudner da je ujedinjujući činilac ove “nove klase” njihova “kultura kritičkog diskursa”.²¹

Odnos između tehnokratije kao oblika društvene svesti, ili sinonima za naučni i tehnički progres uopšte i ideologije zaokupljao je neka od najvećih imena savremene misli o društvu. Razmišljanja o odnosu tehnokratije i ideologije kreću se ovde u dva pravca: 1) tehnologija po svojoj suštini teži da ukine ideologiju i zameni je naučnom svešću; 2) tehnokratija postaje ideologija.

Prvi pravac vezuje se za tezu Maksa Vebera da racionalizacija proizvodnje vodi racionalizaciji društvenih ustanova. Prema Habermasu, Veber smatra da “rastuća ‘racionalizacija’ društva povezana je s institucionaliziranjem znanstvenog i tehničkog napretka. Onoliko koliko tehnika i znanost prožimaju institucionalna područja društva, mijenjajući time i same institucije, dokidaju se stare legitimacije.”²² Na sličnoj liniji razmišljanja je i Tadić, kada kaže da “‘tehnička država’ kao ‘neutralna moć’ teži isključivanju svake ideologije”.²³

Sa druge strane, počevši od Markuzea, na značaju dobija i teza da se nauka i tehnologija pretvaraju u ideologiju *per se*, na koju se nadovezuje Habermas. On razlikuje *svrhovito-racionalno* od *komunikativnog* delanja, pri čemu je ovo drugo ključno za formiranje društvenih vrednosti. Svrhovito-racionalno delanje vezuje se za *tehniku*, a komunikativno za *praksu*. Kao i u antici, politika je po Habermasu čvrsto povezana sa praksom.²⁴ On smatra da se ideološka snaga tehnokratske svesti pokazuje upravo u prikriivanju razlike između svrhovito-racionalnog i komunikativnog delovanja,²⁵ tj. da je njeno ideološko jezgro eliminacija razlike između prakse i tehnike.²⁶

19 Prema: Vladan Četković, *Tehnokratska ideologija*, Eksport pres, Beograd, 1981, str. 68

20 isto, str. 312

21 Prema: Kristofer Laš, *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Svetovi, Novi Sad, 1996, str. 37

22 Jirgen Habermas, *Tehnika i znanost kao ‘ideologija’*, Školska knjiga, Zagreb, 1986, str. 53

23 Ljubomir Tadić, *Politikološki leksikon*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str 210-211

24 Jirgen Habermas, *Tehnika i znanost kao ‘ideologija’*, Školska knjiga, Zagreb, 1986, str. 72

25 isto, str. 75

26 isto, str. 83-84

Ova dva shvatanja ne stoje izolovano jedno od drugog. Primećeno je da je, naime, da sloj koji se najčešće označava kao tehnokratija često prednjači u prihvatanju ideologizirane apologije nauke i tehnologije.

Uprkos brojnim empirijskim dokazima da savremena kapitalistička društva ne funkcionišu kao meritokratije, i ovaj koncept je poprimio karakteristike ideologije. Mnogi autori, naime, smatraju da se koncept napredovanja prema zaslugama koristi da bi prikrio stvarne izvore nejednakosti ili da bi legitimisao nejednakost. Američki autori ovakvu ideologiju najčešće nazivaju *ideologijom američkog sna*.²⁷ Meknemi i Miler ovaj jaz nazivaju još i *meritokratskim mitom*. Bilton tvrdi slično kada govori o obrazovnom sistemu Velike Britanije: “Mit o meritokratiiji – mišljenje da škole stimulišu individualne talente, i, bez obzira na pripisane karakteristike poput društvene klase ili pola, preraspodeljuju decu prema sposobnostima – je jedan od najbrižljivije negovanih mitova našeg doba. Veoma su ubedljivi dokazi da britanski obrazovni sistem, kao i obrazovni sistem u mnogim drugim zemljama, ide u korist onih koji su već privilegovani, i postavlja dodatne prepreke pred one koji su oštećeni.”²⁸ Veza između meritokratije i institucionalizovanja nejednakosti ima dalekosežne posledice po (teorijski i praktičan) odnos meritokratskog sistema regrutacije elita i demokratske vladavine.

Svako teorijsko razmatranje demokratije kao političkog poretka ostaje u senci Ru-soove rečenice: “Kada bi postojao božiji narod, on bi sobom vladao demokratski. Tako savršena vladavina ne pristaje ljudima”.²⁹ Ovo shvatanje o demokratiji kao (nedostižnom) idealu kasnije ističe Berns, koji svrstava demokratiju među političke ideale, definišući je kao “ideal onih koji žele društvo međuzavisnih grupa, koje bi bilo tako organizovano da bi svaki čovek imao podjednake uslove da razvije ono najbolje u njemu. To je društvo u kome su glavne osobine ljudi razumno rasuđivanje i moralna odgovornost svakog pojedinca za svoje postupke.”³⁰ Ovaj raskorak između demokratskog ideala i stvarnosti primećuje i Robert Dal: “u poređenju sa svojim uzvišenim idealom, nesavršenosti svake realne demokratije toliko su očigledne i toliko velike, da taj nesklad između ideala i stvarnosti neprestano podstiče neograničene nade da ideal može nekako postati stvarnost.”³¹

27 Stephen J. McNamee, Robert K. Miller, Jr, *The Meritocracy Myth*, Sociation Today, Volume 2, Number 1, Spring 2004

28 isto

29 J.J. Rousseau, *Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 133-134

30 Delajl S. Berns, *Politiki ideali*, Gradina, Niš, 1993, str. 197-198

31 Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999, str. 410

Veliki broj autora pokušava da prevaziđe ovaj nesklad time što pod demokratijom podrazumeva ideal (ili idealni poredak), dok politički poredak koji realno postoji i pokušava da se približi tom idealu nazivaju drugačije. Tako na primer Remon Aron ovakve režime naziva *ustavno-pluralističkim*,³² dok je Dalova definicija *poliarhije* gotovo opšteprihvaćena.³³

Sa druge strane, demokratski ideal je danas u velikoj meri sužen na ideju liberalne demokratije,³⁴ te tako inkorporiran u sistem liberalne ideologije. Posle pada Berlinskog zida 1989. godine, demokratija u velikoj meri postala “ura reč” i “dobila naprasno status zvezde vodilje političke konstitutivnosti”,³⁵ te je pitanje njene ideologizacije danas možda aktuelnije nego ikada radnije.

Međusobni odnos tehnokratije, meritokratije i demokratije

Iz prethodne analize očigledno je su da pojmovi tehnokratije, meritokratije i demokratije još uvek nedovoljno istraženi. Svaki od ovih pojmova još uvek predstavlja manju ili veću kontroverzu, a mnoga za njih vezana pitanja su i dalje otvorena. Zbog toga istraživanje odnosa među njima ne predstavlja nimalo lak zadatak. Iako nema mnogo tekstova koji se eksplicitno bave ovom temom, većina autora koji se bave demokratijom, meritokratijom i tehnokratijom bar usput ili implicitno razmatra i odnose među ovim fenomenima.

Odnos između tehnokratije i meritokratije izgleda najmanje komplikovan. Sudeći prema određenjima ovih pojmova koje daje većina autora, ovi fenomeni su ako ne komplementarni u najmanju ruku sasvim kompatibilni. Ukoliko pod tehnokratijom podrazumevamo poseban društveni sloj, čije su karakteristike učešće u vlasti ili uticaj na nju koji proizlaze iz ekspertskog znanja, očigledno je da je meritokratski sistem društvene stratifikacije, koji se naročito ispoljava u obrazovnom sistemu, sasvim pogodan sistem za regrutovanje u taj sloj. Tako Senteno kao jedan od “zajedničkih imenitelja” tehnokrata navodi da su pohađali elitne škole, poput tzv. *Ivy League* univerziteta u Sjedinjenim Američkim Državama ili *grandes ecoles*

32 Remon Aron, *Demokratija i totalitarizam*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1997, str. 72

33 Vidi Robert Dal, *Poliarhija: participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.

34 Upor. npr. Dragan Simeunović, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 85

35 Klaus Dike, *Odnos pravne i socijalne državnosti i demokratije*, u: Dragan Simeunović, *Teorija politike-rider*, Nauka i društvo, Beograd, 2002, str.249

u Francuskoj.³⁶ Moglo bi se reći da meritokratski sistem alokacije resursa dovodi do stvaranja tehnokratije kao društvenog sloja (ili bar u velikoj meri potpomaže taj proces).

Odnos između meritokratije i tehnokratije sa jedne, i demokratije sa druge strane, mnogo je složeniji. Iako postoje određene razlike, argumenti koji se koriste ponekad su vrlo slični.

Kristofer Laš smatra da je meritokratija, promovišući princip uzlazne društvene pokretljivosti, dovela do erozije demokratskog ideala.³⁷ On tvrdi da meritokratski sistem funkcioniše nauštrb široke raspodele dobara i ideja koja je neophodna za autentičnu participaciju građana u demokratskom procesu. Meritokratske elite, koje Laš naziva *cerebralnom aristokratijom* nemaju visoko mišljenje o sposobnosti "običnog sveta" da shvati kompleksne pojmove i donosi kritičke sudove, pa zbog toga i teže da većinu građana isključe iz demokratske diskusije. Upravo meritokratski koncept, koji insistira na ličnim zaslugama kao jedinoj osnovi uspeha na društvenoj lestvici otupljuje u ovakvim elitama osećaj zajedništva i odgovornosti neophodan za adekvatno upravljanje društvom.³⁸ Zbog svega ovoga, Laš meritokratiju naziva *parodijom demokratije*.³⁹

Sa druge strane, jedan od najznačajnijih savremenih teoretičara demokratije Đovani Sartori smatra da hijerarhija, pa ni meritokratija nisu suprotne demokratskim načelima. Izbor političkih lidera pretpostavlja, bar u principu, da su oni na ta mesta izabrani zbog svojih zasluga (ili kvaliteta). Po njemu, demokratija bi, u savremenom društvu, predstavljala *izbornu meritokratiju*.⁴⁰

Za razliku od prethodna dva odnosa, relacija između tehnokratije i demokratije detaljno je obrađena u savremenoj naučnoj misli o društvu. Iskristalisala su se dva suprotna shvatanja, koja su u velikoj meri posledica određenja pojmova tehnokratije i demokratije koja prihvataju pojedini autori. Po jednom shvatanju, tehnokratija i demokratija u potpunosti isključuju jedna drugu, dok po drugom shvatanju u savremenom društvu ova dva fenomena mogu uspešno da funkcionišu zajedno.

36 Miguel Angel Centeno, *The new Leviathan: The dynamics and limits of technocracy*, Theory and Society 22, 1993, str. 309

37 Kristofer Laš, *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Svetovi, Novi Sad, 1996, str. 10-11

38 isto, str. 41-45

39 isto, str. 43

40 Đovani Sartori, *Demokratija-šta je to*, CID, Podgorica, 2001, str. 163

Tezu da tehnokratija predstavlja suprotnost demokratiji, ili u najmanju ruku opasnost po demokratiju, najčešće zastupaju oni autori koji insistiraju na participaciji, jednakosti i slobodi kao ključnim suštinskim elementima demokratije. Po tom mišljenju, tehnokratska racionalnost bi dovela do gušenja građanskih sloboda zarad veće efikasnosti. Ovo stanovište se vezuje kako za određenje tehnokratije kao društvenog sloja, “nove elite”, tako i za njeno određenje kao oblika društvene svesti koja veliča naučni i tehnički progres. Tako Tadić smatra da je, kada je meritokratija u pitanju, “tehnički optimizam povezan sa političkim pesimizmom”⁴¹ Četković takođe smatra da se “opštepolutičko predstavljanje po sadržini i formi ‘sukobljava’ sa naučnotehničkim i tehnološkim napretkom u proizvodnji i društvu, a ‘nespojivo’ je sa zahtevima za većim učešćem ljudi u odlučivanju.”⁴² Pripadnici Frankfurtske škole, i Jirgen Habermas kao njihov naslednik takođe smatraju da usavršavanje instrumentalne racionalnosti na kome se zasniva tehnokratija predstavlja opasnost po demokratsku praksu.⁴³

Druga škola teoretičara tvrdi da tehnokratske elite ne predstavljaju nužno opasnost po demokratiju. Na primer, Džejms Barnam vidi razvoj tehnokratske ideologije zasnovane na instrumentalnom rezonovanju kao sredstvo za okončanje društvenog konflikta, koji na taj način omogućava demokratsku praksu. Drugi analitičari, među kojima su i Danijel Bel, Donald Prajs i Džon Galbrajt tvrde da bi tehnokratska elita ili dokazala da je nesposobna da se suprotstavi političkom vođstvu ili bi se transformisala svojim učešćem u vlasti.⁴⁴

Čini se da su stanovišta o komplementarnosti tehnokratije (i meritokratije) i demokratije posledica prihvatanja Šumpeterove (ili šumpeterovske) definicije demokratije. Ova pozicija, poznata kao *demokratski elitizam* svodi demokratiju u savremenom društvu na postojanje konkurentskih političkih elita koje se nadmeću za podršku birača. U tom slučaju, meritokratski kriterijumi regrutacije u elite, ili njihov tehnokratski karakter ne bi nužno predstavljali prepreku funkcionisanju demokratskog političkog sistema.

41 Ljubomir Tadić, *Politikološki leksikon*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996, str 210-211

42 Vladan Četković, *Tehnokratska ideologija*, Ekspres, Beograd, 1981, str. 109

43 Miguel Angel Centeno, *The new Leviathan: The dynamics and limits of technocracy*, Theory and Society 22, 1993, str. 308

44 Miguel Angel Centeno, *The new Leviathan: The dynamics and limits of technocracy*, Theory and Society 22, 1993, str. 308

Prema istraživanjima Sentena, empirijski dokazi podržavaju pesimističku perspektivu. Naime, iskustva sa birokratsko-autoritarnim režimima tokom 1960-ih i 1970-ih (koji su ispunjavali uslove da se nazovu, u određenoj meri, tehnokratskim), pokazuje da ekonomski razvoj nije nužno doveo do demokratizacije. Senteno zaključuje: “Kakav god bio značaj ovakvih analitičkih korelacija, verovatno je da će tehnostrate koji su naoružane značajnim poverenjem u sopstvene sposobnosti biti u iskušenju da odlože demokratsku participaciju dok njihova zemlja ‘ne bude mogla to sebi da priušti’. Demokratska tehnokratija bi morala da računa na uslove, koje bi, čak i pod najboljim okolnostima, bilo teško održavati. To obuhvata: a) široki društveni konsenzus o ciljevima državne politike i sredstvima pomoću kojih će ovi ciljevi biti postignuti; b) spremnost stanovništva da podnese individualne žrtve zarad dugoročnog dobra kolektiva; i c) relativno brz uspeh ovakve politike.”⁴⁵

Iza svakog od navedenih stavova stoje čvrsti argumenti, tako da je u ovom pitanju teško presuditi. Ipak, moglo bi se zaključiti da je tehnokratija, u najmanju ruku, nužno zlo savremene demokratije, koje ne mora, ali potencijalno može da ugrozi sam demokratski proces. Tehnostrate, težeći da pronađu najefikasnija rešenja za određene društvene probleme, najčešće nailaze na otpor širokih slojeva stanovništva, pri čemu težnja za efikasnošću može da se pretvori u težnju za autoritarnom vlašću (koja bi najbrže i najlakše sprovela neophodne programe). Sa druge strane, tehnokratama preta stalna opasnost da, konformirajući se zahtevima javnosti zarad većeg političkog uticaja, potpuno potru sopstvene specifičnosti, i prestanu da se razlikuju od izabranih političkih funkcionera.

Tehnokratija, meritokratija i demokratija predstavljaju alternativne, ne nužno suprotstavljene poglede na savremenu društvenu stvarnost. Iako u određenoj meri (i pod određenim uslovima) oni mogu funkcionisati, i funkcionišu, paralelno i kompatibilno, opredeljivanje za jednu od ovih perspektiva povlači određivanje daljih pravaca razvoja društva, koji se u velikoj meri međusobno razlikuju. Ovako dalekosežne posledice svakako zahtevaju dalji napor u naučnom istraživanju ovih fenomena i njihovog međusobnog odnosa.

Literatura:

- Aron Remon, *Demokratija i totalitarizam*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, 1997.
- Centeno Miguel Angel, *The new Leviathan: The dynamics and limits of technocracy*, *Theory and Society* 22, 1993

⁴⁵ isto, str. 326

-
- Ćetković Vladan, *Birokratija i tehnokratija*, Institut za političke studije, Beograd, 1973.
 - Ćetković Vladan, *Tehnokratska ideologija*, Eksport pres, Beograd, 1981.
 - Dal Robert, *Demokratija i njeni kritičari*, CID, Podgorica, 1999.
 - Dal Robert, *Poliarhija: participacija i opozicija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
 - Damnjanović Ivana, *Demokratizacija: mogućnosti i ograničenja*, Nauka i društvo, Beograd, 2012.
 - Daniels Norman, *Merit and Meritocracy*, Philosophy and Public Affairs, Vol. 7, No. 3 (Spring, 1978)
 - Gallie W. B., „Essentially Contested Concepts“, *Proceedings of the Aristotelian Society*, New Series, Vol. 56 (1955 - 1956), pp. 167-198
 - Goldthorpe John, *The myth of education-based meritocracy*, New Economy, 2003.
 - Habermas Jürgen, *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
 - Haralambos Michael, Holborn Martin, *Sociologija*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
 - Laš Kristofer, *Pobuna elita i izdaja demokratije*, Svetovi, Novi Sad, 1996.
 - Lawson Tony, Garrod Joan (eds.), *Dictionary of Sociology*, Routledge, London/ New York, 2009.
 - Markuze Herbert, *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.
 - McNamee Stephen J., Miller Robert K., *The Meritocracy Myth*, Sociation Today, Volume 2, Number 1, Spring 2004
 - Meynaud Jean, *Technocracy*, Faber and Faber, London, 1968.
 - Pešić Mihajlo, *Sociologija*, Institut za političke studije, Beograd, 1999.
 - Ratković Radoslav, *Politika: teorija, ideologija, stvarnost*, Čigoja štampa/FPN, Beograd, 2009.
 - Sartori Đovani, *Demokratija-šta je to*, CID, Podgorica, 2001.
 - Simeunović Dragan *Teorija politike - rider*, Nauka i društvo, Beograd, 2002.
 - Simeunović Dragan, *Uvod u političku teoriju*, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
 - Šumpeter Jozef, *Kapitalizam, socijalizam i demokratija*, Kultura, Beograd, 1960.
 - Tadić Ljubomir, *Politikološki leksikon*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.

TECHNOCRACY, MERITOCRACY, DEMOCRACY: OPPOSING OR COMPLEMENTARY PARADIGMS

Abstract

Conceptualization of technocracy, meritocracy and democracy in modern social, and especially political science, shares certain features. Firstly, all three terms are tied to still, maybe substantially, contested concepts, and therefore there is no scientific consensus on their definitions. Secondly, in scientific discourse about these concepts discrepancy between normative and real is visible, and, consequently, they are often interpreted as ideologies. Aim of this paper is to systematically present views on technocracy, meritocracy and democracy in modern social and political theory, and to analyze their relationship, thus answering the key question: are they to be considered as conflicting or complementary paradigms.

Key words: democracy, technocracy, meritocracy, political theory, political sciences